

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.13

Kateryna Kolomoiets

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Monika Wojtkowiak

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ORCID 0000-0001-7611-8302

Język, kultura, zwyczaj, tożsamość jako podstawa bezpieczeństwa społecznego

Language, culture, custom, identity as the basis of social security

Abstrakt

Tożsamość jest źródłem samookreślenia, poczucia przynależności, pewnej ciągłości w kontekście bycia częścią grupy i narodu. Jej rola jest niebagatelna, a w sytuacji napaści zbrojnej kluczowa dla przetrwania tego co odrębne. Ukraińcy to naród, który doświadczył wielu zamachów na swoją suwerenność, a obecnie przechodzi piekło wojny. W artykule autorki odnoszą się do tego, co jest nośnikiem tożsamości narodowej, a może stać się swego rodzaju symbolem przetrwania i co jest przez Ukraińców pielęgnowane i przekazywane. Język, kultura, etniczność i ludowość to elementy stanowiące o tym co ukraińskie, ale także będące swoistym orężem walki, źródłem nadziei i narzędziem przeżycia.

Słowa kluczowe: tożsamość, Ukraina, język, zwyczaj, kultura, bezpieczeństwo społeczne

Abstract

Identity is a source of self-definition, a sense of belonging, a certain continuity in the context of being part of a group and a nation. Its role is considerable, and in the event of an armed attack, it is crucial for the survival of what is separate. Ukrainians are a nation that has experienced many years of attacks on its individuality and is currently going through the hell of war. In the article, the authors refer to what is a carrier of national identity and can become a kind of symbol of survival and what is Ukrainians nurtured and handed over. Language, culture, ethnicity and folk are elements that determine what is Ukrainian, but also are a kind of weapon of struggle, a source of hope and a tool for survival.

Keywords: identity, Ukraine, language, custom, culture, social security

Spór o tożsamość to w dużej mierze spór definicyjny, ale także filozoficzny i zależny od wielu czynników, zwłaszcza przyjętego punktu widzenia. Najkrócej określana jako „poczucie tego kim się jest”, tożsamość to w rzeczywistości najlepszy opis jednostki. Bywa rozpatrywana z różnych perspektyw. Najczęściej definiuje się ją z punktu widzenia filozofii i psychologii. I choć te dwa stanowiska dają inną perspektywę, to wydają się pozostawać w symbiozie.

Perspektywa filozoficzna zakłada, że „tożsamość jest relacją całkowitego podobieństwa lub identyczności. O tożsamości mówimy wtedy, gdy dwie rzeczy dzielają wszystkie swoje własności (tożsamość jakościowa) lub kiedy są jedną i tą samą rzeczą (tożsamość numeryczna)”¹.

Odczucie tego, kim jestem, w wielu wymiarach – w tym indywidualnym i zbiorowym – opiera się w filozofii na podmiotowości i znajduje wykładnię w tożsamości narracyjnej. Warto w tym miejscu wspomnieć stanowisko Paula Ricoëura, który wyodrębnia opcję „bycia sobą” i przeciwstawia ją pojęciu „ja”. Jednocześnie wskazuje tożsamość narracyjną jako wynik swego rodzaju „opowieści o sobie”, która pełni wieloraką rolę: stanowi formę przedstawienia siebie, ale także ma być narzędziem zrozumienia siebie: „Opowieści stanowią również pewnego rodzaju próby zrozumienia siebie i otaczającej człowieka rzeczywistości”². Tomasz Huzarek odwołując się do stanowiska Paula Ricoëur’a pisze: „(kwestia tożsamości) to (...) problem poznania własnej tożsamości nie tylko w sensie świadomości siebie, tego, kim jestem i jaki jestem, co mnie określa, ale również poznania tego, jaki jest mój osobisty cel, sens mojego istnienia, czy też używając języka religijnego, w jaki sposób historia, narracja mojego życia, jest realizacją mojego osobistego powołania”³.

Psychologia dostrzega w tożsamości swego rodzaju relację jednostki do siebie samej. Katarzyna Sikora podkreśla wieloaspektowy charakter tego stanowiska i pisze: „zjawisko to można ująć czworako: 1. jako rzeczywiste pomieszczenie płaszczyzny teoretycznej i metateoretycznej, 2. jako sprowadzenie tożsamości do aktywności poznawczej podmiotu, co nieuchronnie prowadzi do jej usubiektywnienia, 3. jako jeden z przejawów tego, że przedmiotem badań psychologii jest nie rzeczywistość jako taka, lecz rzeczywistość spostrzegana, 4. jako przejaw tego, że poczucie tożsamości jest integralne dla tożsamości człowieka, nie da się zatem problematyki »poczucia tożsamości« oddzielić od badań nad tożsamością”⁴.

Zarówno jednostka, jak i zbiorowość mogą mieć kilka tożsamości. Tożsamość ma wymiar indywidualny i zbiorowy, społeczny. „Tożsamość społeczna bywa jednak wewnątrznie elementem zróżnicowania: jako czynniki składowe wymienia się tu

¹ K. Sikora (2018). *Tożsamość osobowa – ja w relacji do siebie i innych*. W: Kotkowska E., Moskałyk J., Wiertelowska M. (red.). *Ja-wspólnota / wspólnota – ja*. Wydawnictwo UAM. Poznań.

² J. Pawlak (2000). *Paula Ricoëura koncepcja tożsamości narracyjnej*. W: Gałdowa A. (red.). *Tożsamość człowieka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 127.

³ T. Huzarek (2018). *Implikacje narracyjnej koncepcji tożsamości Paula Ricoëura*. „Studia Gdańskie”, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 190.

⁴ K. Sikora (2008). *Tożsamość jako przedmiot badań psychologii*. W: D. Kubacka-Jasiecka, M. Kuleta (red.). *W kręgu psychologicznej problematyki tożsamości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, s. 34 i 33–40.

tożsamość indywidualną, na którą składają się cechy zinternalizowane przez jednostkę jako cechy grupy, do której owa jednostka przynależy; tożsamość relacyjną związaną ze sposobami funkcjonowania z innymi członkami grupy, a także tożsamość kolektywną, zakładającą działanie na rzecz grupy”⁵. Wyróżnia się zwykle tożsamość narodową, etniczną, grupową, językową, religijną, społeczną, klasową, kulturową, zawodową a nawet seksualną. Tożsamość powstaje w procesie komunikowania się, na jej kształtowanie ma wpływ rodzina, szkoła, gmina religijna, grupa rówieśnicza, w późniejszym wieku częstokroć służba wojskowa czy miejsce pracy.

Szczegółne miejsce zajmuje tożsamość narodowa, która jest także pośrednio przedmiotem niniejszego artykułu. Jej rola nie ogranicza się do zdefiniowania poczucia związku jednostki z daną nacją, ale sięga dalej: jest źródłem samookreślenia, dumy, odrębności, ma charakter jednoczący. Określa się ją najczęściej przez: świadomość pochodzenia i przynależności do wspólnoty narodowej, poczucie odrębności wobec innych narodów, które określane są w dużej mierze przez język, terytorium, symbole narodowe, kulturę, obyczaje, a także stosunek do dziedzictwa i tradycji. To w istocie buduje poczucie tego, jaki jest naród, jakimi czują się jego członkowie, co wpływa na politykę, ekonomię, życie społeczne, a w kontekście pedagogiki również wychowanie i przekazywanie wzorców życia, społecznego funkcjonowania, a nawet patriotyzmu.

Podjęcie tematu wybranych determinantów poczucia tożsamości narodowej w Ukrainie wiąże się ze szczególnym wymiarem zjawiska wobec rosyjskiej napaści na ten kraj. Jak pisze Jadwiga Rogoża: „Rosyjska inwazja na Ukrainę domyka proces przemian tożsamościowych i kształtowania się ukraińskiego narodu politycznego. Rok wojny, któremu towarzyszyła kompleksowa derusyfikacja życia społecznego, przyspieszył zwrot Ukraińców ku rodzimym historii, kulturze, językowi i symbolom wpisanym w szerszy kontekst europejski. Oba te trendy postępowały od uzyskania niepodległości w 1991 roku, a znacznie nasiliły się po aneksji Krymu i wybuchu wojny w Donbasie w 2014 roku, gdy państwo jasno zdefiniowało politykę pamięci i zainicjowało całościową ukrajinizację życia publicznego”⁶. Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie kilku elementów grupowego funkcjonowania, które, według autorek, mają swoją rolę w przekazywaniu i pielęgnowaniu tożsamości narodowej Ukraińców.

Ukraina – niełatwa walka o odrębność

Od 1919 roku język rosyjski był językiem instytucji państwowych i rządowych. Są to pierwsze lata władzy sowieckiej (radzieckiej). Język rosyjski był językiem instytucji państwowych i rządowych. W 1923 roku zaczął się program ukrajinizacji placówek edukacyjno-kulturowych, ale był to proces bardzo utrudniony. Ukraina pozostawała pod silnym wpływem wschodniego sąsiada, co miało swoje odzwierciedlenie

⁵ Komorowska (2017). *Język a tożsamość. Język pierwszy, drugi i obcy a niepowodzenia szkolne*. „Neofilolog”, 2017/49, s. 9.

⁶ J. Rogoża (2023, 22 lutego). *Nowa Ukraina – przełom świadomościowy za najwyższą cenę*. Ośrodek Studiów Wschodnich. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-22/nowa-ukraina-przelom-swiadomosciowy-za-najwyzsza-cene> [dostęp: 23.04.2024].

w niegasnącym rosjocentrycznym paradygmacie pamięci historycznej, narzucanym odgórnie i charakterystycznym dla polityki imperialistycznej.

Kłeska ukraińskiej wojny o niepodległość (1917–1921) nie spowodowała upadku ruchu narodowego w sowieckiej Ukrainie, gdzie – pomimo całkowitej moralnej i masowej zagłady fizycznej narodu – natychmiast pojawiło się pokolenie bojowników o wyzwolenie. Młodzież ukraińska nie tylko w granicach państwa, ale i za granicą zachwycała się ideologią nacjonalizmu, postrzegając ją jako podstawę światopoglądu, który mógł pobudzić ludzi przeciwko innym systemom, między innym radzieckiemu.

Między 1918 a 1919 rokiem zaczęła się bezwzględna rusyfikacja, niszczenie zabytków, masowe mordowanie ukraińskich popów prawosławnych⁷. Tego rodzaju działania miały na celu wykorzenienie tego co ukraińskie, co w ludzkiej świadomości kojarzyło się z tożsamością i odrębnością od Rosji. Miały one również wymiar symboliczny – odnosiły się do odebrania dziedzictwa, przekreślenia tego, co stanowiło o byciu odrębnym. Jednocześnie elementy kultury rosyjskiej upowszechniane we wszystkich krajach „bloku wschodniego” traktowane były jako narzędzie rusyfikacji.

W latach „zastoju” (застої; 1965–1985) rusyfikacja zakorzeniła się nie tylko w edukacji, ale i w kulturze. Warto wspomnieć tu o Konstytucji z 7 października 1977 roku. Około 60% dzieci uczyło się w szkołach rosyjskojęzycznych, język ukraiński rugowano z uczelni wyższych, kina, instytucji naukowych, teatrów, państwowych i partyjnych organów.

Kluczowym momentem dla uwolnienia idei tożsamości ukraińskiej był rozpad ZSRR. Zdarzenie to ludność ukraińska oceniła na ogół pozytywnie. Spowodowało ono zmiany w przestrzeni życia społecznego, które odnosiły się także do symboli narodowych. W dużej mierze Ukraina wyrzekła się części spuścizny po Rosji – usunięto część rosyjskich symboli, zniknęły niektóre pomniki, a wyniesiono do należytnej rangi symbole narodowe Ukrainy. Ideologia komunistyczna zaczęła znikać z programów szkolnych i akademickich. Nastąpiło również swoiste przebudzenie w zakresie pielęgnowania tożsamości, czego swoistym symbolem było powołanie do życia Instytutu Pamięci Narodowej w 2006 roku.

Kolejnym etapem zwrotnym była rewolucja godności (30 listopada 2013 roku do lutego 2014 roku), która stała się kompleksową mobilizacją społeczną, skierowaną na dekomunizację Ukrainy.

Dzisiejsza tożsamość narodowa Ukraińców kształtuje się w oparciu na poczuciu odmienności od brutalnego najeźdźcy i doświadczeniu konieczności obrony wszystkiego co ukraińskie, co stanowi spuściznę i dziedzictwo odrębne od rosyjskiego. „Na Ukrainie w przyspieszonym tempie dokonuje się mentalna dekolonizacja. Nieskuteczność rosyjskiej ofensywy sprawiła, że upadły mity o potędze Rosji i o jej dominacji nad państwem ukraińskimi. Zastąpiło je poczucie wyższości nad sąsiadem jako krajem nieudolnie zarządzanym i zacofanym”⁸.

⁷ Дубровіна Л. (ред.). (2018). *Українська революція і державність (1917–1921 рр.)*. Науково-бібліографічне видання, Київ, s. 4.

⁸ J. Rogoża. *Op. cit.*

Język

Język traktować można jako nie tylko wyznacznik przynależności kulturowej, ale także tożsamości. W Ukrainie historia rusyfikacji języka trwa od dawna. I choć datuje się powstanie języka ukraińskiego na wieki od XIII do XVII, to teren Ukrainy pozostawał pod obcymi wpływami niemal stale. Mieszkańcy posługiwali się zatem dialektami, a nie miała grupa była również dwujęzyczna. Podjęty kontekst rozważań naukowych wymaga dostrzeżenia dwujęzyczności jako zagadnienia osobnego. Podczas włączenia Ukrainy do Związku Radzieckiego język ukraiński był traktowany jako język drugorzędny. W miastach, uczelniach wyższych, kinach i wydawnictwach był używany język rosyjski. Natomiast po roku 1991 została nadana całkowita swoboda w wyborze języka i coraz więcej ludzi świadomie rozmawia, czyta, uczy się u języku ukraińskim. Według badań z roku 2015 językiem ukraińskim posługiwało się 49%, a w roku 2022 ta liczba wzrosła do 70,7%. Bywa, że dwujęzyczność postrzegana jest w kategorii dwukulturowości, ale w tym przypadku mowa o sytuacji szczególnej historycznie, cechującej się dość skomplikowaną relacją polityczną. „Dwukulturowość postrzegana jest przy tym często w znacznym uproszczeniu jako korelat dwujęzyczności, podczas gdy – jak stwierdza specjalista w tej dziedzinie François Grosjean – istnieje wiele przypadków osób monolingwalnych, a jednak dwukulturowych, gdyż podtrzymują one tradycje i style życia społeczności nieużywającej już swego etnicznego języka. Istnieje też wiele przypadków osób dwujęzycznych, ale monokulturowych, i to niekoniecznie w obrębie kultury swego języka dominującego, przy czym oczywiście wiele jest też osób monolingwalnych i monokulturowych oraz bilingwalnych i bikulturowych”⁹. Podkreślić jednak należy, że w niniejszym opracowaniu odwołujemy się do sytuacji odmiennej: w kontekście agresji na Ukrainę język staje się symbolem i nośnikiem tożsamości. Od 1991 roku Ukraina przyjęła wiele programów rządowych mających na celu wprowadzenie języka ukraińskiego jako języka państwowego. Pierwszy był zatwierdzony 12 lutego 1991 roku¹⁰ jeszcze przed rozpadem Związku Radzieckiego. Następny, z lat 2004–2010, miał na celu wzmocnienie języka ukraińskiego jako państwowego i miał stworzyć sprzyjające umowy do uczenia się języka¹¹.

Jeden z najbardziej skandalicznych dokumentów¹² powstał w 2012 roku i został zatwierdzony 10 stycznia 2015 roku. Wiele osób z rządu apelowało do prezydenta, by jej nie podpisywał, po czym grupa ludzi w parlamencie, jak i poza nim zbuntowała się i podjęła głodówkę. Od tego czasu po raz pierwszy w latach niepodległości zmniejszył się odsetek uczących się w języku ukraińskim, a mniej niż połowa całkowitego nakładu książek ukazała się w języku ukraińskim. Z badań socjologicznych przeprowadzonych w 2015 roku wynikało, że zdecydowana większość mieszkańców Ukrainy zachodniej i względna większość środkowej porozumiewała się w domu wyłącznie w języku

⁹ H. Komorowska. (2017). *Op. cit.*, s. 9.

¹⁰ Постанова від 12 лютого 1991 р. N 41 „Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”.

¹¹ Постанова від 2 жовтня 2003р. N 1546 „Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки”.

¹² Закон України „Про засади державної мови політики” від 3 липня 2012р., № 5029-BBP 2013, № 23, ст. 218.

ukraińskim. Liczba ta wynosi 93% we Lwowie, 70% w Winnicy, 52% w Czerkasach, 47% w Połtawie i 27% w Kijowie. Jednocześnie językiem rosyjskim w domu posługiwała się 84% pytaných w Charkowie, 78% w Odessie, 58% w Dniepropietrowsku, 41% w Czernihowie, 32% w Kijowie i 26% w Kirowogradzie (dziś. Kropywnycki). Znaczna część obywateli w domu posługiwała się dwoma językami. Jeżeli chodzi o naukę, odsetek uczniów kształcących się w języku ukraińskim w roku 2014/15 wyniósł 90,8%, a w roku szkolnym 2013/14 – 81,8%, czyli w ciągu roku wskaźnik wzrósł o 9%. Wzrost ten wynikał z faktu, że w statystykach nie można było uwzględnić szkół na terenach okupowanych. Rzeczywisty wzrost liczby uczniów uczących się w języku ukraińskim wynosił 1/10%, a w niektórych regionach wskaźnik ten nawet spadł. Również spornie wzrósł wskaźnik szkół, które kształciły w języku ukraińskim w roku 2013/14 – wynosił 85,6%, co stanowiło 6% mniej niż w roku 2014/15 (91,6%). Najmniej uczniów uczyła się w szkołach ukraińskojęzycznych w obwodzie donieckim (50,4% w roku szkolnym 2013/14 i 58,3% w 2014/15 roku). Ogólna liczba filmów z dubbingiem lub podkładem głosowym w języku ukraińskim w 2014 roku wyniosła 65,5%, w 2015 roku – 83,8%. Pozostałe filmy, głównie po rosyjsku, miały napisy w języku ukraińskim. Liczba gazet ukazujących się w języku ukraińskim szybko spadała i w 2014 roku wyniosła 29,5% w stosunku do 32% w roku 2010. Sytuacja czasopism i innych periodyków jest bardzo poważna: w 2014 roku jedynie 9,9% całkowitego nakładu ukazało się w języku ukraińskim (np. w 2010 roku było to 19,6%). W 2014 roku w Ukrainie jedynie 55% książek zostało wydrukowanych w języku państwowym i większość z nich stanowiła materiały edukacyjne, takie jak podręczniki szkolne, a masowy import książek z Rosji wielokrotnie przewyższał produkcję książek w Ukrainie¹³.

Po rewolucji godności w 2014 roku zauważono wzrost liczby osób mówiących w języku ukraińskim, co skłoniło deputowanych do wycofania się z tej ustawy. Akt prawny nabierał ważności dopiero w 2018 roku¹⁴.

W 2019 roku został przyjęty Akt o zapewnieniu funkcjonowania języka ukraińskiego jako języka państwowego, który stanowi, że jedynym państwowym językiem w Ukrainie jest język ukraiński i zobowiązuje do posługiwania się nim przez władze państwowe, organy samorządu terytorialnego, a także w innych sferach publicznych¹⁵. Ta formalna droga ochrony języka ukraińskiego traktowana może być również w kategorii obrony ukraińskiej tożsamości z całą gamą jej odrębności i niepowtarzalności.

Po przyjęciu wyżej wspomnianego aktu w roku 2020 zostało przeprowadzonych wiele badań, które miały na celu zbadać wykorzystywanie języka ukraińskiego nie tylko w miejscach publicznych, ale i w przestrzeni prywatnej. Według Fundacji Inicjatyw Demokratycznych 48–53% obywateli mówi w języku ukraińsku w domu, 26–29% w języku rosyjskim, oba języki przyjęło używać 15–25%. Natomiast według badania przeprowadzonego przez centrum Socjalny Monitoring liczba tych, którzy mówią „tylko

¹³ Uainfo. *Стан української мови в Україні у 2014–15 роках. Аналітичний огляд*. <https://uainfo.org/blognews/1436425146-stanovishche-ukrayinskoyi-movi-v-ukrayini-u-2014-15-rokah-analitichniy.html> [dostęp: 11.05.2024].

¹⁴ Рішення Конституційного Суду України 28 лютого 2018 року № 2-р/2018.

¹⁵ Закон України, про забезпечення функціонування української мови як державної (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст.81).

po ukraińsku” w domu wahała się od 32,9 do 37,1%; tych, którzy mówią „głównie po ukraińsku” – od 12,4 do 13,6%. 22,5%-27,3% jednakowo często używa zarówno języka ukraińskiego, jak i rosyjskiego; przeważnie język rosyjski używa 11,3%-14,1%, tylko rosyjski – 10,3%-15,3%. Te z pozoru podobne badania pokazują, na ile mogą być odmienne odpowiedzi w zależności od konstrukcji pytania. W jednym z badań zapytano o język, którym respondenci posługują się w domu: do wyboru nie było odpowiedzi o dwujęzyczności, trzeba było wybrać jedną, która najbardziej odpowiadała sytuacji. W rezultacie wykazało, że 60,9% Ukraińców wybrało język ukraiński, a 36% wybrało rosyjski. Jednocześnie regionalne różnice były dość zauważalne. Na zachodzie 95,8% wybrało język ukraiński, w centrum – 76%, na południu – 29,9%, a na wschodzie tylko 21,8%. W pracy czy szkole język ukraiński jest używany częściej niż w domu przez łącznie 57,2% Ukraińców. 16,2% używa zarówno języka ukraińskiego, jak i rosyjskiego; rosyjski jest używany nieco rzadziej w pracy niż w domu (24,1%)¹⁶.

W grudniu 2022 roku zostało przeprowadzone badanie dotyczące językowej sytuacji w Ukrainie. Respondentów pytano o tym, jakim językiem posługują się w domu, jaki język uważają za ojczysty. Poruszony został również temat czytania lektur rosyjskich w szkołach. W roku 2022 wzrósł wskaźnik obywateli posługujących się językiem ukraińskim w domu (w porównaniu do 2021 roku). Jeśli w 2021 roku liczba ta wynosiła 64,1%, to w 2022 roku wzrosła do 70,7%. W opinii publicznej istnieje wyraźna tendencja do zmniejszania wagi i roli rosyjskich autorów w programach nauczania. Nieco ponad 1/3 Ukraińców (38%) uważa, że ci w ogóle nie powinni być obecni w ukraińskich szkołach. Wzrósł również odsetek obywateli, którzy uważają ukraiński za język ojczysty – w 2021 roku wynosił on 77%, rok później wzrósł do 87%. Jednocześnie ukraińska tożsamość językowa dominuje we wszystkich regionach Ukrainy¹⁷.

Kultura

W literaturze podkreśla się, że na tożsamość kulturową składają się „elementy dziedzictwa nawet całkowicie lub częściowo zdezaktualizowane”, składowe elementy danej kultury oraz kontekst zewnętrzny równorzędnych czy nierównorzędnych kontaktów z innymi kulturami, tak w chwili obecnej, jak i w przeszłości¹⁸. Ten rodzaj tożsamości łączy w sobie indywidualizm i grupowość. Tożsamość kulturowa uważana jest za najważniejszy rodzaj tożsamości zbiorowej, który „polega na historycznie uwarunkowanym, kulturowym sposobie zachowania przez daną zbiorowość ludzką, istnienia i ciągłości gatunku oraz równowagi biopsychicznej”. W literaturze podkreśla się, że na tożsamość kulturową składają się „elementy dziedzictwa nawet całkowicie lub

¹⁶ Фонд Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва Національна культура та мова в Україні: зміни в громадській думці після року війни. https://dif.org.ua/article/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zmini-v-gromadskiy-dumtsi-pislya-roku-viyni?fbclid=IwAR0ySTl6R3lONVANQ_ogCYNthYxjGCBwq7M9PAT_etg3ZMAOP44V2uZ-LH38#_Toc129302259 [dostęp: 11.05.2024].

¹⁷ Tamże.

¹⁸ W. Sobczak (2018). *Język jako wyznacznik tożsamości narodowej w europejskim systemie prawnym*. „Studia Prawnoustrojowe” 42/2018 s. 404.

częściowo zdezaktualizowane (...)”¹⁹. W tym miejscu trzeba zauważyć, że warunki kształtowania się tożsamości opartej na elementach kultury ukraińskiej nie były łatwe.

W roku 1932 zaczęły się masowe prześladowania polityczne: różnego rodzaju ograniczenia praw i wolności obywateli, którzy zostali poddani represjom klasowym, społecznym i majątkowym, deportacje, czystki wśród naukowców, pisarzy, przywódców kościelnych, wojskowych – doprowadziły nie tylko do strat ilościowych, ale także wpłynęły na światopogląd narodu.

Rozstrzelane odrodzenie (czerwony renesans) to pokolenie duchowe, kulturalne, literackie i artystyczne lat 20. i 30. XX wieku w Ukraińskiej SRR. Ludzie, którzy tworzyli wysoce artystyczne dzieła z zakresu literatury, filozofii, malarstwa, muzyki, teatru, kina; ludzie, którzy zostali w większości zniszczeni podczas wielkiego terroru (1937–1938). To era osobowości twórczej, która weszła w konflikt z reżimem totalitarnym, choć wcale nie dążyła do takiej konfrontacji, starając się trzymać z dala od polityki. Pisarze rozstrzelanego odrodzenia nie akceptowali dogmatów nakazujących posłuszeństwo władzy radzieckiej, cechował ich skrajny indywidualizm.

Jednym z przedstawicieli rozstrzelanego odrodzenia jest Walerjan Pidmohylny, ukraiński pisarz, tłumacz, nauczyciel. Jego powieść „Misto” (ukr. „Micro”) to jedna z ikonicznych książek stulecia. W wieku 33 lat został aresztowany i postawiony w stan oskarżenia o udział w organizacji terrorystycznej przeciwko partii. Nie czuł się winny, ale po miesiącu w protokole pojawił się wpis: „Przyznał się”. Bez świadków i bez adwokatów został skazany na 10 lat pozbawienia wolności. Z więzienia w swoich listach do żony pisał, że tworzy dalej. Po dwóch latach ogłoszono nowy wyrok: „Rozstrzelanie”.

Podczas rusyfikacji w naukach społecznych zaobserwowano stagnację, a ci naukowcy, którzy myśleli nieszablonowo, starali się krytycznie interpretować przeszłość i rzeczywistość, zostali pozbawieni możliwości pracy. Pewnym osiągnięciem jest 26-tomowa „Historia miast i wsi Ukraińskiej SRR”, przygotowana przez liczny zespół autorów pod przewodnictwem Petra Trońki. Wiosną 1968 roku rozpoczęły się prześladowania wybitnego ukraińskiego pisarza Ołesia Honczara za powieść „Sobor”. Niesłusznej krytyce poddano powieści: Iwana Iwanyczuka „Malwy”, Iwana Biłyka „Miecz Areusa”, Wołodymyra Drozda „Martwa Strefa”, Pawła Zagrzebielnego „Południowy komfort” i wielu innych. Lina Kostenko przez szesnaście lat, aż do 1979 roku, nie mogła wydać ani jednej książki, z niemałym trudem ukazała się jej wybitna powieść z wierszami „Mariusia Czuraj”. Jeszcze gorsza sytuacja dotyczyła ukraińskiego kina, na 20 filmów studia filmowego Dowżenka powstawały 2–3 po ukraińsku, a z 6 z Odeskiego Studia filmowego – żaden.

Aktualnie agresja Rosji przyniosła zniszczenia także w zakresie zniszczeń materialnego dorobku kultury. Według stanu na grudzień 2022 roku w wyniku inwazji wojskowej Rosji na terytorium wolnej Ukrainy zniszczeniu uległo ponad 550 różnych pomników i obiektów kultury²⁰.

¹⁹ Tamże, s. 427.

²⁰ Ткаченко. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3697417-v-ukraini-zrujnovani-abo-poskodzeni-ponad-550-obektiv-kulturnoi-spadsini-tkacenko.html> [dostęp: 11.05.2024].

Etniczność i ludowość jako nośnik tożsamości

Jak wspomniano, pochodzenie, historia, tradycja łączą naród i konstytuują jego tożsamość, zaś wykorzystanie motywów z tradycji, przekazów ludowych jest formą zbiorowego postrzegania rzeczywistości. Kijów ma już co najmniej 1 400 lat. Swoją ukraińską nazwę zawdzięcza protoplaście ukraińskiej rodziny, który miał na imię Kyj. Ukraina często nazywana jest krajem koszyka chleba ze względu na jej zdolność do produkcji ogromnych ilości pszenicy. Ten element pojawia się w barwach kraju.

Ludowość i kultura ludowa definiują zatem kulturę Ukrainy i przetrwały w niewiele zmienionej od wieków formie do dziś. Warto zwrócić uwagę na kilka przejawów ludowości charakterystycznych dla Ukrainy. Zaznaczyć trzeba, że niniejsze opracowanie nie ma charakteru etnograficznego, a owo nawiązanie pojawia się w nim w kontekście podkreślenia pewnej ciągłości identyfikacji, również młodych ludzi, z tym, co rdzennie ukraińskie.

Haft ukraiński jest jednym z rodzajów ludowej sztuki zdobniczej Ukraińców. Jest to obraz na tkaninie lub skórze, wykonany różnymi szwami ręcznymi lub maszynowymi. W Ukrainie naliczono ponad 200 technik i rodzajów haftu. W dawnych czasach był to jeden z najczęstszych rodzajów pracy lub odpoczynku ukraińskich kobiet, a zwłaszcza dziewcząt. Pojawia się przede wszystkim na elementach ubioru, głównie koszulach damskich i męskich, i przedmiotach gospodarstwa domowego, takich jak prześcieradła, obrusy, poszewki, ręczniki itp. Każdy wzór ma w sobie coś „zakodowanego”, na przykład wyhaftowana przez żonę dla męża koszula miała służyć jako amulet, a wyhaftowany przez młodą dziewczynę ręcznik weselny miał służyć szczęśliwemu życiu po ślubie, płodności, bogactwu. W dawnych czasach był na tyle rozpowszechniony i różnorodny, że z ornamentu można było dowiedzieć się, z jakiego regionu pochodzi autor(ka).

Godnym przybliżenia jest malarstwo petrykiwskie, czyli „petrykivka” – ukraińskie dekoracyjne malarstwo ludowe, które powstało w rejonie Dniepru we wsi Petrykiwka, od której pochodzi jego nazwa. Cechą charakterystyczną jest dominacja wzorów roślinnych (głównie kwiatowych) i tworzenie przede wszystkim fantastycznych, niespotykanych dotąd form kwiatów, które opierają się na uważnej obserwacji lokalnej flory, np. cebuli czy kwiatów kręconych. Mistrzowie zazwyczaj rysują pędzelkami lub palcami. Kiedyś w taki sposób malowano ściany w domu, talerze, łyżki. Ten styl malarstwa wykorzystuje się do dziś. Organizowane są festiwale, na które przyjeżdża wiele osób, żeby zobaczyć, podziwiać i nierzadko kupić również dla siebie wyjątkową zdobioną „patrykivką” rzecz.

Tradycja przekazywana międzypokoleniowo to także kulinaria. Kuchnia ukraińska to kuchnia wschodnia z wieloma charakterystycznymi specjałami, wśród których najpopularniejszy (również za sprawą uchodźców w Polsce) jest ukraiński barszcz (borszcz). To danie z siekanych buraków, kapusty z dodatkiem ziemniaków, fasoli i różnych przypraw. Istnieje ponad 70 opracowanych i opisanych przepisów, ale mimo to w każdej rodzinie barszcz gotuje się na swój sposób i inaczej smakuje. „Barszcz kijowski” uważany jest za najtrudniejszy i najdroższy. Rosół do niego przygotowywany jest z wołowiny, jagnięciny i wieprzowiny, a oprócz obowiązkowych składników dodaje się naturalny kwas chlebowy. Umiejętność gotowania barszczu w kulturze Ukraińców dawniej pełniła rolę pewnego przejścia, miała znaczenie rytualne, a w niektórych

przypadkach nabierała oznak wtajemniczenia – np. symbolizowała gotowość młodej dziewczyny do założenia własnej rodziny. Barszcz to jedno z obowiązkowych dań weselnych, przygotowywany jest także na święta i stypy.

Warto wspomnieć, że elementy kultury ludowej stają się nośnikami tożsamości narodowej Ukraińców przebywających poza granicami kraju, również aktualnie, w czasie trwającej wojny. Matki przekazują swoim dzieciom tradycje również na uchodźstwie, starają się być w stałym kontakcie z rodziną, która w kraju pozostała, obchodzą swoje święta religijne i narodowe, trwają w przekazywaniu więzi z ojczyzną. Opisane elementy to tylko fragment szerokiego krajobrazu ukraińskiej tradycji, ale stają się one źródłem poczucia odmienności, a także są traktowane jako symbol przynależności do własnej kultury i poszanowania własnych obyczajów, formą zachowania „ukraińskiej duszy” w oddaleniu od ojczyzny.

Zakończenie

Postawiona w tragicznie trudnej sytuacji ludność ukraińska pozostająca w ojczyźnie i zmuszona do emigracji staje wobec wielorakich kryzysów, podstawowe poczucie bezpieczeństwa zostało zaburzone. Dotychczasowe, datowane na dziesiątki lat, rugowanie przez Rosję wszystkiego co ukraińskie osiągnęło apogeum i przewrotnie wobec zamiarów napastnika spowodowało, że język, elementy kultury i ogólnie tożsamości narodowej stały się symbolem przetrwania i narzędziem walki o zachowanie odrębności. Należy mieć nadzieję, że świat ukraińskich dzieci i młodzieży tak zniszczony wojną będzie światem ich rodziców i dziadków również dzięki elementom tego, co w ukraińskim języku, kulturze i obyczaju odmienne, a co stanowi o przekazywaniu ukraińskiej tożsamości.

Bibliografia

- Huzarek T. (2018). *Implikacje narracyjnej koncepcji tożsamości Paula Ricoeura*. „Studia Gdańskie”. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Komorowska H. (2017). *Język a tożsamość. Język pierwszy, drugi i obcy a niepowodzenia szkolne*. „Neofilolog”, 49, 9.
- Pawlak J. (2000). *Paula Ricoeura koncepcja tożsamości narracyjnej*. W: Gałdowa A. (red.). *Tożsamość człowieka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Rogoża J. (2023, 22 lutego). Nowa Ukraina – przełom świadomościowy za najwyższą cenę. Ośrodek Studiów Wschodnich. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-22/nowa-ukraina-przelom-swiadomosciowy-za-najwyzsza-cene> [dostęp: 23.04.2024].
- Sikora K. (2018). *Tożsamość osobowa – ja w relacji do siebie i innych*. W: Kotkowska E., Moskałyk J., Wiertlewska M. (red.). *Ja-wspólnota / wspólnota – ja*. Wydawnictwo UAM. Poznań.
- Sikora K. (2008). *Tożsamość jako przedmiot badań psychologii*. W: D. Kubacka-Jasiecka, M. Kuleta (red.). *W kręgu psychologicznej problematyki tożsamości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- Sobczak W. (2018). *Język jako wyznacznik tożsamości narodowej w europejskim systemie prawnym*. „Studia Prawnoustrojowe” 42/2018.

- Дубровіна Л. (red.). (2018). *Українська революція і державність (1917–1921 рр.)*. Науково-бібліографічне видання, Київ.
- Закон України, про забезпечення функціонування української мови як державної (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21).
- Закон України „Про засади державної мови політики” від 3 липня 2012р., № 5029- ВВР 2013, № 23, ст. 218.
- Кабінет Міністрів України, Постанова, від 2 жовтня 2003р. N 1546 „Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки”.
- Науково-бібліографічне видання, Українська революція і державність. Київ 2018.
- Постанова від 12 лютого 1991 р. N 41 „Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”.
- Постанова від 2 жовтня 2003р. N 1546 „Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки”.
- Рада Міністрів Української РСР, Постанова від 12 лютого 1991 р. N 41 „Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”.
- Рішення Конституційного Суду України 28 лютого 2018 року № 2-р/2018.
- Ткаченко. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3697417-v-ukraini-zrujnovani-abo-poskodzeni-ponad-550-obektiv-kulturnoi-spadsini-tkacenko.html> [dostęp: 11.05.2024].
- Uainfo. *Стан української мови в Україні у 2014–15 роках. Аналітичний огляд*. <https://uainfo.org/blognews/1436425146-stanovishche-ukrayinskoyi-movi-v-ukrayini-u-2014-15-rokah-analitichniy.html> [dostęp: 11.05.2024].
- Фонд Демократичної ініціативи імені І. Кучеріва (2023) *Національна культура та мова в Україні: зміни в громадській думці після року війни*. https://dif.org.ua/article/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zmini-v-gromadskiy-dumtsi-pislya-roku-viyni?fbclid=IwAR0ySTl6R3lONVANQ_ogCYNthYxjGCBwq7M9PAT_etg3ZMA-OP44V2uZLH38#_Toc129302259 [dostęp: 11.05.2024].

Biogramy autorek

Monika Wojtkowiak – doktor, adiunkt w Zakładzie Problemów Społecznych i Pracy Socjalnej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania badawcze: poradnictwo i pomoc nieletnim, młodzież a świat wirtualny, aktualne problemy społeczne w kontekście planowania działań profilaktycznych i pomocowych, mediacje i negocjacje jako forma pracy na różnych obszarach działalności indywidualnej i instytucjonalnej, pomoc osobom dotkniętym traumą i ich rodzinom.

Kateryna Kolomoiets – studentka Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach na kierunku pedagogika resocjalizacyjna. Zainteresowania badawcze: kształcenie podczas agresji militarnej w Ukrainie, zmiany zachodzące w społeczeństwie ukraińskim i polskim po agresji militarnej ze strony Rosji, preferencje współczesnych studentów. Uczestniczka Studenckiego Koła Naukowego „Strefa Twórczych Dyskusji”.

